

Dušan Zupka, *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301)*, translated from the Slovak by Julia and Peter Sherwood, Brill, Leiden–Boston 2016, ss. 224, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 39

Monografia autorstwa młodego słowackiego historyka Dušana Zupki z oczywistych względów musi wzbudzać żywe zainteresowanie historyków zajmujących się średniowiecznymi dziejami Europy Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza problemami związanymi z komunikacją społeczną i symboliką władzy. Publikacja w języku angielskim książki poświęconej takiej tematyce stanowi też szansę na przybliżenie problematyki środkowoeuropejskiej, zarówno faktografii, jak i bazy źródłowej, szerokiemu gronu badaczy, także tych, dla których Węgry pod panowaniem Arpadów stanowią obszar daleki i egzotyczny. Tym bardziej że zgodnie z deklaracją Autora obszarem jego badań była Europa Środkowa, Węgry, Polska, Czechy i Morawy w ścisłej relacji ze Świętym Cesarstwem Rzymskim i generalnie Europą Zachodnią, a materiału do badań porównawczych dostarczyły Bizancjum, Ruś Kijowska i Dalmacja (s. 12–13). Musimy sobie zatem zadać pytanie, czy ta szansa została dobrze wykorzystana, ambitne plany zrealizowane, a przekaz,

który trafia do czytelnika, jest spójny i poprawny metodologicznie. Czy *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary* będzie mogło stać się podstawą badań porównawczych dla historyków chcących skonfrontować swoje wyniki studiów nad rytuałami władzy z analogicznymi zjawiskami zachodzącymi na Węgrzech i szerzej w całej Europie Środkowej?

Recenzowaną pracę otwiera wstęp (s. 1–14), w którym obok prezentacji tematyki książki, obiecującego kwestionariusza badawczego i przedstawienia zawartości poszczególnych rozdziałów znalazła się niepokojąco zwięzła informacja o bazie źródłowej (s. 4–5) i nieco tylko dłuższe omówienie słowackiej i węgierskiej literatury przedmiotu (s. 6–9)¹. Kontynuację wielu wątków poruszonych we wstępie stanowi rozdział pierwszy poświęcony metodologii badań nad rytuałami władzy („Rituals and Symbolic Communication: Theory, Terminology and Methodology”, s. 15–34). Autor szczegółowo omówił tu całe stulecie badań nad rytuałami, poczynając od początku XX w. (studia Émile’a Durkheima i Arnolda van Gennepa). Ten, momentami nieco szkolny, a z oczywistych powodów skrótowy wywód trzeba uznać za cenne wprowadzenie do problematyki badań nad rytuałami, wręcz rodzaj podręcznika dla tych, którzy dopiero zapoznają się z tematem, dyskusjami metodologicznymi i dorobkiem wielkich badaczy: Marca Blocha, Jacques’a Le Goffa, Jean-Claude’a Schmita, Percy’ego E. Schramma, Ernsta H. Kantorowicza, Gerda Althoffa, Geoffreya Koziola, Philippe’a Buca... Nie można jednak nie zauważyć, że zestawienie literatury w podrozdziale „Rituals in Medieval Studies — The Current State of Research” jest dyskusyjne, a każdy z czytelników mniej więcej obeznanym z tematem będzie widział w tym zestawieniu luki i niekonsekwencje. Przykładem może tu być pominięcie prac polskich badaczy poświęconych symbolice i rytuałom władzy w średniowieczu (poza jedną książką Zbigniewa Dalewskiego). Analogicznie potraktowano też dorobek czeskich historyków, natomiast uwzględniono kilka tekstów poświęconych ceremoniałom władzy dworu burgundzkiego (s. 27, przyp. 55–56).

Wobec wstępnej części pracy (ponieważ tak trzeba potraktować zarówno „Introduction”, jak i rozdział pierwszy) mam ponadto dwa zarzuty. Pierwszym jest brak części źródłoznawczej, o czym będzie jeszcze mowa niżej. Po drugie, poświęcona takiej problematyce książka, opublikowana w języku angielskim, powinna uwzględniać potrzeby czytelnika nieobeznanego z dziejami średniowiecznych Węgier. Wstęp i tym samym całą książkę otwiera anegdota związana z przybyciem na Węgry Henryka III latem 1044 r. i wydarzeniami związanymi z bitwą pod Ménfő, którą Zupka określił jako „jedną z kluczowych w średniowiecznej historii Węgier” (s. 1). Więcej informacji o konfliktach, które wówczas miały miejsce na Węgrzech, oraz o znaczeniu tej bitwy podał jednak dopiero

---

¹ Rozważania te rozpoczyna dosyć kontrowersyjne spostrzeżenie o niewielkim znaczeniu dorobku badaczy węgierskich i słowackich dla studiów nad rytuałami władzy („With regard to Hungary there is little significant research by Slovak or Hungarian historians that can be relied on”, s. 6).

w rozdziale trzecim (s. 86–91). Nie zmienia to jednak faktu, że w książce brakuje syntetycznej informacji na temat sytuacji polityczno-społecznej Węgier w badanym okresie. Bardzo przydatna byłaby też mapa pomagająca zlokalizować najważniejsze ośrodki władzy i obrazująca zmiany granic monarchii Arpadów.

Omówienie zagadnień będących właściwym tematem recenzowanej książki rozpoczyna rozdział drugi zatytułowany „Rituals of Power and Symbols of Monarchy” (s. 35–69). Składa się on z kilku części. Pierwsza, „Three Types of Coronation” obejmuje zarówno problem koronacji w potocznym tego słowa znaczeniu (Zupka użył tu za niemiecką literaturą przedmiotu terminu *Erstkrönung*), jak i kwestie związane z ukazywaniem się władców w strojach ceremonialnych, z koroną na głowie. Temu drugiemu zagadnieniu poświęcono znacznie więcej uwagi. Nie można jednak nie zauważyć, że Autor ograniczył się przede wszystkim do zestawienia wzmianek źródłowych, kwalifikując je jako rytuały *Festkrönung*, *Unter-Krone-gehen*, *Kronentragen* etc. Podobnie — poprzez wymienienie pojedynczych wzmianek wyjętych z przekazów źródłowych — zostały opracowane kolejne zagadnienia poruszone w tym rozdziale „*Laudes regiae*” (podrozdział 2), „*Cingulum militiae*” (podrozdział 3), „Court Festivities and Royal Majesty” (podrozdział 4), „The Symbols and Rituals of the Hungarian Monarchs” (podrozdział 5). Rozdział trzeci zatytułowany „The Settling of Disputes and Submission — Rituals of Reconciliation” (s. 70–116) zawiera szczegółowe rozważania na temat działań towarzyszących spotkaniom władców znajdujących się w konflikcie, zawierających ugody czy akty przymierza. Kolejny, czwarty rozdział poświęcono jednemu, konkretnemu rytuałowi: „*Adventus regis* in Medieval Hungary” (s. 116–138). W rozdziale piątym („Encounters between Royalty — Greeting Rituals”, s. 139–178) Autor nawiązał z kolei do poruszanej wcześniej kwestii spotkań władców, chociaż w innym kontekście niż w rozdziale trzecim. Zagadnienia wstępne omówione zostały w podrozdziale „Symbolic Communication during Meetings between Royalty”, następny podrozdział poświęcono rytuałowi pocałunku pokoju (*osculum pacis*) w kontekście zachodnioeuropejskim. W kolejnym, trzecim podrozdziale krótko scharakteryzowano związane z tematem rozdziału pytania badawcze, a następnie Zupka skupił swoją uwagę na działaniach Arpadów: ich kontaktach z Piastami (podrozdział 4) i spotkaniom władców, które miały miejsce podczas trzech pierwszych krucjat (podrozdział 5). Końcowy, szósty podrozdział stanowią rozważania na temat roli i znaczenia spotkań władców. Tytuł ostatniego rozdziału recenzowanej pracy świadczy, że miał on być w zamierzeniu Autora podsumowaniem całości rozważań: „Concluding Reflections: Ritual Communication as a Coherent System” (s. 179–196). Taką rolę spełniają istotnie podrozdziały: „The Role of Ritual” i „The Acquisition of Ritualized Communication — Lernprozess”. Sporo wątpliwości budzi natomiast podrozdział luźno związany z tematem książki, ponieważ poświęcony miejskim rytuałom w późnym średniowieczu (!?) — „An Outline of the Developments in the Later Middle Ages: Urban Rituals and Written Culture”. Kolejny podrozdział „Monarchic Power and Its Representation”, nawiązujący do kwestii kultu węgierskich świętych władców, trudno uznać za podsumowujący, lecz raczej

za uzupełniający wcześniej poruszane kwestie. Kontynuację tego podrozdziału stanowi kończący całą książkę krótki tekst „Quality, Role, and Ritual: Towards a Conceptual Framework”, zawierający teoretyczne rozważania na temat znaczenia poszczególnych rytuałów i ceremonii w systemie władzy. Ten bez wątpienia bardzo ciekawy fragment pracy ma jednak w większym stopniu charakter teoretycznego wstępu niż podsumowania problematyki poruszonej w książce.

Podobnie jak w wypadku części wstępnej, także wyniki badań Zupki nad rytuałami władzy w państwie Arpadów pozostawiają poczucie niedosytu, a zarzuty pod adresem Autora dotyczą kilku zasadniczych kwestii. Pierwszą z nich jest jego podejście do bazy źródłowej. Jak już była mowa, brakuje w recenzowanej monografii wnikliwej części źródłoznawczej. O dyskusji nad jednym z szeroko wykorzystywanych źródeł, *Kronice węgiersko-polskiej*, Zupka tylko napomknął we wstępie (s. 5) i później w jednym z przypisów pod koniec książki (s. 150, przyp. 33). Problem genezy i wiarygodności obficie cytowanej *Kroniki węgierskiej* (*Chronica Hungarorum*) zamknięto jednym zdaniem informującym o prowadzonych na ten temat dyskusjach². Trzeba przy tym dodać, że recenzowana książka zawiera liczne reprodukcje (notabene doskonałej jakości) miniatur pochodzących z jednej z dwóch zachowanych wersji tej kroniki (*Chronicon Pictum*). Bardzo interesujące przedstawienia ikonograficzne, powstałe wszakże w XIV w. i skierowane do ówczesnego, konkretnego andegaweńskiego odbiorcy, nie mogą być traktowane jako bezpośrednia ilustracja zjawisk zachodzących kilka stuleci wcześniej³. To samo zresztą dotyczy przekazów tekstowych. Podstawą rozumowania Zupki było stwierdzenie, że analizowane przez niego źródła bazują na starszych przekazach, są zatem wiarygodne dla rekonstruowania wydarzeń z X i XI w.⁴ Tej tezy nikt nie kwestionuje, ale Zupka nawet nie próbował zastanowić się (lub przytoczyć ustalenia i dyskusje w tym zakresie innych badaczy), jakie treści mogły należeć do archetypu kronik, a jakie stanowią wynik późniejszych redakcji. W jaki sposób na opis działań władców z X i XI w. wpłynął punkt widzenia późniejszych redaktorów tekstów? Wbrew deklaracjom zawartym we wstępie pracy (s. 5) nie zweryfikował opisanych w kronice faktów (np. w *Kronice węgiersko-polskiej* spotkania Stefana I i Bolesława Chrobrego w Ostrzyhomiu, s. 40, 148–151), mimo że wiele spośród tych przekazów było przez badaczy szeroko dyskutowanych (o czym informują tylko lakoniczne przypisy).

Badania Zupki objęły problematykę będącą od dawna przedmiotem zainteresowania historyków węgierskich, czeskich, słowackich i oczywiście polskich.

---

² „The composition dating and reliability of this source is much debated” (s. 4, bez przypisu).

³ Notabene relacje między tekstem a ikonografią *Chronicon Pictum* stanowią osobny problem badawczy, na co zwraca uwagę Nora Berend w recenzji monografii Zupki, *Reviews in History*, nr 2100, <https://www.history.ac.uk/reviews/review/2100> (dostęp: 1 II 2018).

⁴ „it is generally recognized by both Hungarian and not-Hungarian historiography that it relies on older versions, which are considered to be a trustworthy source for the 11th and 12th centuries also” (s. 4–5).

Z tego grona będą w dużej mierze pochodzili czytelnicy recenzowanej pracy, którzy na pewno zauważą luki w literaturze przedmiotu wykorzystanej przez Zupkę, przede wszystkim tej powstałej w ich rodzimych językach⁵, i związane z tym niewykorzystane możliwości pogłębienia treści poruszonych w pracy. Dotyczy to m.in. bardzo istotnej kwestii ceremoniału koronacyjnego, który w wypadku Węgier pod panowaniem Arpadów trudno badać ze względu na brak podstawy źródłowej (s. 35–36). Czy zatem w sytuacji, gdy najstarszy przekaz *ordo coronationis* władców węgierskich pochodzi dopiero z 1438 r., a jedynym wcześniejszym źródłem jest *Pontificale Romanum* być może znane na Węgrzech w czasach Ludwika Węgierskiego, nie należałoby podjąć przynajmniej próby analizy czeskich i polskich analogii i ich przydatności w badaniach nad ceremoniałem koronacyjnym w państwie Arpadów? Czy dokonana przez Ryszarda Grzesika analiza znajdującego się w *Kronice węgiersko-polskiej* opisu koronacji św. Stefana⁶ nie rzuciłaby pewnego światła na to zagadnienie? Podobnie wygląda sprawa z *laudes regiae*, które Zupka określił jako jedną z najbardziej fascynujących ceremonii związanych z publicznym ukazywaniem się władców. Poświęcił jednak temu zagadnieniu zaledwie kilka stron w swojej pracy (s. 45–49). Stwierdzając, że była to istotna forma komunikacji władcy z poddanymi na terenie Niemiec, Francji, Anglii, uznał jednak wprowadzenie *laudes regiae* na Węgry za konsekwencję przejścia przez nie kontroli nad Dalmacją na początku XII w. Podstawą tego jest przekaz — najstarszy dotyczący władcy z dynastii Arpadów — datowany na około 1105 r., pochodzący z Zadaru i opisujący aklamacje wygłoszone na cześć Kolomana I. Zgodnie z ustaleniami Zupki zachowała się poza tym tylko jeszcze jedna wzmianka źródłowa powstała w badanym okresie, związana z *laudes regiae* mającymi miejsce podczas pobytu w Dalmacji Andrzeja II (1217 r.). Czy ta wąta baza źródłowa upoważnia do mówienia o wyłącznie bizantyjskiej genezie węgierskich *laudes regiae*? Rozpatrując rolę korony jako symbolu władzy, Zupka odwoływał się do przykładów niemieckich. Dlaczego pominął je w wypadku aklamacji na cześć władcy? I znowu: czy nie byłoby słuszne odniesienie się także do przykładów czeskich i polskich?⁷

Kolejny zarzut dotyczy braków kwestionariusza badawczego. Zupka napomknął zaledwie o rytuałach przejścia, takich jak narodziny dziedzica tronu, jego chrzest, zaręczyny, ślub, koronacja i pogrzeb (s. 57), stwierdzając brak ich szczegółowych opisów w wypadku władców z dynastii Arpadów. Można oczywiście zrozumieć niechęć Autora do rekonstruowania tych rytuałów na podstawie zagranicznych analogii i literatury przedmiotu, ale też trudno oprzeć się wrażeniu, że Zupka zlekceważył działania, które nie pasowały do przyjętego

⁵ Zastrzeżenia dotyczące wykorzystania literatury przedmiotu w języku węgierskim przedstawiła N. Berend. Por. przyp. 3.

⁶ R. Grzesik, *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*, Poznań 1999, s. 157–162.

⁷ B. Kürbis, *Polskie „laudes regiae” w kronice Galla Anonima*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, kom. red. S.K. Kuczyński i in., Warszawa 1976, s. 299–311.

przez niego modelu symbolicznej komunikacji monarchy z otaczającym światem. Przedstawiony w ostatnim rozdziale schemat polega na powiązaniu konkretnych cnót (*ordo, pax, iustitia, pietas, clementia, misericordia*) ze społeczną rolą i działaniami władcy oraz rytuałami i ceremoniałami (s. 194–196). Ten model na pewno jest godny zainteresowania, ale i dyskusyjny, a podstawowym zarzutem musi być statyczność obrazu, podczas gdy zakres chronologiczny pracy obejmuje okres kilku stuleci. W związku z tym nie sposób nie zwrócić uwagi na lekceważący sposób potraktowania pisma i jego roli w działaniach publicznych władców węgierskich. Autor zajął się tym problemem niejako mimochodem i to w bardzo zawężonym kontekście (podrozdział „An Outline of the Developments in the Later Middle Ages: Urban Rituals and Written Culture”). Niezrozumiałe jest zignorowanie zarówno dokumentów wystawianych przez węgierskich monarchów już od XI w.⁸, jak i związanych z tym zagadnieniem wątków w *Kronice węgiersko-polskiej*. Osobnym problemem jest oczywiście czas zredagowania tych wzmianek⁹, niemniej nie można ich pomijać zupełnym milczeniem.

Monografia *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301)* robi wrażenie pisanej w dużym pośpiechu. Wydaje się, że Dušan Zupka skupił się na opracowaniu teoretycznych podstaw swoich badań, a potem zabrakło mu sił i czasu na pogłębione opracowanie materiału źródłowego dotyczącego badanego tematu. To sprawia, że czytelnik otrzymał w większym stopniu zbiór wypisów źródłowych niż dojrzałe opracowanie.

Agnieszka Bartoszewicz
(Warszawa)

---

⁸ Por. T. Jurek, *Początki dokumentu polskiego*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. idem, Warszawa 2015, s. 64 nn.

⁹ R. Grzesik, op. cit., s. 155–158, 209.